

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/77/157-162>

Elşən Valeh oğlu Muxtarlı
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Magistrant
muxtarlielsen@gmail.com

COVID-19 PANDEMİYASI ŞƏRAİTİNDƏ DÜNYADA İQTİSADI FƏALİYYƏT SAHƏLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

İqtisadi böhran fenomeni təbii ki, xoşagəlməzdir və cəmiyyətin iqtisadi və sosial həyatına dağıdıcı təsir göstərir. Məqalənin məqsədi COVID-19-un dünyada iqtisadi vəziyyətə təsirinin tendensiyalarını öyrənmək və bu xəstəliyin pandemiyasından Azərbaycana vurduğu sosial-iqtisadi itkiləri müəyyən etməkdir. Məqalədə koronavirus pandemiyasının qlobal iqtisadi tendensiyalara təsiri araşdırılıb. COVID-19-un dünya iqtisadiyyatı üçün əsas nəticələri artır: bunlara birja indekslərinin düşməsi; neftin qiymətinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması və metallar bazarının inkişafının ləngiməsi; istehsalın azalması; aviaşirkətlərin və dəniz nəqliyyatının, ticarət və əyləncə mərkəzlərinin, turizm sənayesinin gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması; ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin azalması; əczaçılıq sənayesinin və qlobal oyun, təhsil və digər onlayn proqramlar sənayesinin gəlirlərinin artması; daha az riskli aktivlərə artan investor tələbi aid edilir.

Açar sözlər: *pandemiya, dünya iqtisadiyyatı, Covid-19, qlobal maliyyə böhranı*

Elshan Valeh Mukhtarli

Analysis of the current situation of the world economic activities on the condition of COVID-19 pandemy

Abstract

The phenomenon of economic crisis is, of course, unpleasant and has a devastating effect on the economic and social life of society. The purpose of the article is to study the trends in the impact of COVID-19 on the economic situation in the world and to determine the socio-economic losses of this disease to Azerbaijan from the pandemic. The article examines the impact of the coronavirus pandemic on global economic trends. The main consequences of COVID-19 for the world economy are growing: the decline in stock indexes; significant reduction in oil prices and delay in the development of the metal market; reduction of production; significant reduction in revenues of airlines and maritime transport, shopping and entertainment centers, tourism industry; reduction of household income; increase in revenues from the pharmaceutical industry and the global gaming, education and other online applications industry; less risky assets include increasing investor demand.

Key words: *pandemic, world economy, Covid-19, global financial crisis*

Giriş

2019-cu ilin dekabr ayının ortalarından etibarən bütün dünya birliyi COVID-19 adlı Ümumdünya Koronavirus Epidemiyasının böyük təsiri altına düşüb. Bu virusun yaratdığı pandemiya artıq bütün dünyada minlərlə insanın həyatına səbəb olub, əhalinin sosial-mədəni həyatına əhəmiyyətli məhdudiyətlər qoyub və qlobal iqtisadiyyatın meyllərini kökündən dəyişib.

2020-ci ildə qlobal iqtisadiyyatdakı vəziyyəti 21-ci əsrin ən gözlənilməz vəziyyəti kimi müəyyən etmək olar. İqtisadiyyatın tsiklik xarakteri qısamüddətli perspektivdə qarşıdan gələn qlobal maliyyə böhranından xəbər verir. Qlobal pandemiya ilə müşayiət olunan qarşıdan gələn

qlobal maliyyə böhranı 21-ci əsrin qlobal iqtisadiyyatı üçün ən çətin sınaq ola bilər.

Bu gün dövlətlərin qısa, orta və uzunmüddətli perspektivdə nə qədər yekun insan tələfatı və iqtisadi itkilər verəcəyini proqnozlaşdırmaq çətinidir. Bununla belə, fərdi iqtisadi inkişaf proqnozlarını və

COVID-19 pandemiyasının mənfi təsirlərini aradan qaldırmaq üçün dünyanın aparıcı ölkələrinin hökumətləri tərəfindən seçilən tədbirləri nəzərə almaq vacibdir. Bu, əhalinin sosial-mədəni həyatının səviyyəsinə bilavasitə təsir edəcək iqtisadi proseslərin mümkün gedişatı haqqında real təsəvvür formalaşdırmağa imkan verəcəkdir.

Pandemiya həm bütövlükdə dünyada, həm də ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatında iqtisadi böhran yaratdı. Bu da öz növbəsində pandemiyanın qlobal iqtisadiyyata gözlənilən təsiri ilə bağlı qeyri - müəyyənliyi və qorxunu daha da artırdı. Koronavirus iqtisadi xərclər gətirdi və bu bütün dünyada görünməmiş bir iqtisadi tənəzzülə səbəb olacaq.

Virusun qeyri -sabit təbiəti onu ehtiva etmək üçün düzgün makroiqtisadi siyasətin hazırlanmasını çətinləşdirir. Bu da hazırkı dövrümüzün ən aktual olan problemidir. Pandemiyanın nəticələrinin miqyası gözlənilməz olsa da, başladığı qlobal iqtisadi böhranın uzun müddət davam edə biləcəyi və bəlkə də qlobal iqtisadiyyatda böyük struktur dəyişikliklərinə səbəb ola biləcəyi ehtimal olunur. Məsələn, ənənəvi ticarət ərzaq və tərəvəz tədarükünə təsir edən onlayn alış -verişə yer verdi. Lakin dünyanı şoka salan ilk iqtisadi şok, son 30 ildə neft qiymətlərində bir günlük ən böyük çöküş oldu. Brent markalı xam neftin qiyməti 2020 -ci ilin mart ayında 34% -dən 24.93 %-ə düşdü və bu da 24% azalma deməkdir. Brent olmayan xam neftin qiymətinin ən aşağı nöqtəsi 20 aprel 2020-ci ilə çatacaq bir barel üçün 21,44 dollar səviyyəsində dayandı. Yüksək iqtisadi qeyri -müəyyənlik səbəbindən qlobal birjalar çökdü və 24-28 fevral 2020-ci il tarixlərində bir həftə ərzində təxminən 6 trilyon dollar itirdi. Dünya iqtisadiyyatının bu çətin dövrünü yüngülləşdirmək bütün dövlətlərin ən vacib məsələlərindən biri olmuşdur.

Analiz

COVID-19 pandemiyasının başlanmasından bir il yarım keçdikdən sonra qlobal iqtisadiyyat 2021-ci ildə 80 il ərzində tənəzzüldən sonrakı ən güclü bərpanasını həyata keçirməyə hazırlaşır. Lakin əsas iqtisadiyyatların göründüyü kimi, bərpanın ölkələr arasında qeyri-bərabər olacağı gözlənilir. Bir çox inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar geridə qaldıqda belə, güclü artım qeydə almağa hazırlaşır.

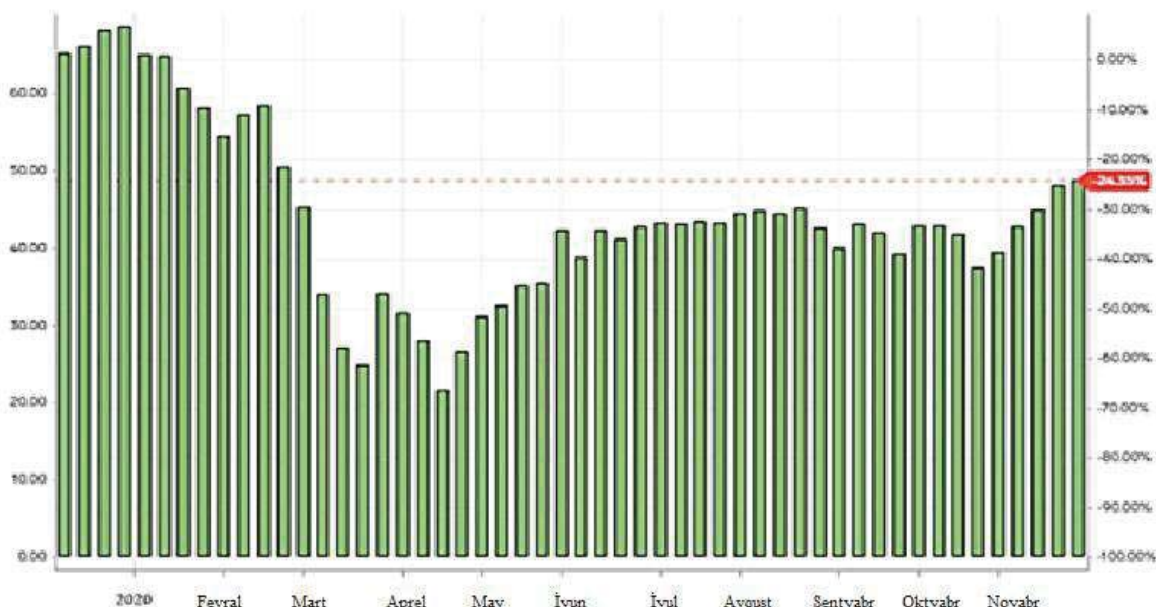
Birləşmiş Ştatlar və Çinin hər birinin 2021-ci ildə qlobal artımın təxminən dördə birinə töhfə verəcəyi gözlənilir. ABŞ iqtisadiyyatı kütləvi maliyyə dəstəyi ilə gücləndirilib, peyvəndin 2021-ci ilin ortalarına qədər geniş yayılacağı və artımın bu il 6,8%-ə çatacağı gözlənilir ki, bu da 1984-cü ildən bəri ən sürətli tempdir. Keçən il daralmayan Çin iqtisadiyyatının 8,5% möhkəm və orta səviyyədə böyüməsi gözlənilir. Ölkənin diqqəti maliyyə sabitliyi risklərinin azaldılmasına yönəlib (Debra MacKenzie, 2020, 304 p.).

Neftin qiymətinin düşməsi COVID-19-un neft hasil edən ölkələrə təsir etdiyi əsas kanaldır. Digər amillər olsa da, COVID-19 onlardan ən vacibi kimi görünür, çünki pandemiya tələbi və Çin iqtisadiyyatının bağlanması kəskin şəkildə azaldı. Çin dünya neft tələbinin təxminən 14%-ni və neft tələbindəki artımın 75%-dən çoxunu təşkil edir.

Brent markalı xam neftin qiyməti 30 dekabr 2019-cu il tarixindən 20 aprel 2020-ci il tarixinədək 68,60 dollar/bareldən 21,44 dollar/barelə düşdü ki, bu da Şəkil 1- də göstərildiyi kimi son onilliklərdə görünməmiş bir göstəricidir.

Enerji bazarı 1973-cü ildən bəri ən böyük sarsıntılardan birini yaşadı. Nəticədə neftdən asılı olan ölkələrin iqtisadiyyatı neft satışı hesabına təmin edilən valyuta gəlirlərinin azalması səbəbindən təhlükə altında idi. Nəticədə büdcə xərclərinin tam həcmdə icrası çətinləşir. Maliyyə böhranı xüsusilə neftdən asılı olan Nigeriya kimi cüzi valyuta ehtiyatlarına malik ölkələr üçün nəzərə çarpır. Beləliklə, əksər ölkələr büdcə kəsirini ödəmək üçün xarici kreditlərə müraciət etmək məcburiyyətində qalırlar.

Şəkil 1. 2020-ci ildə Brent markalı neftin qiymətlərinin dinamikası (Brent Oil Price), 30.11.2020-ci il tarixinə, USD/barel (maksimum - 30.12.2019 68, 60)

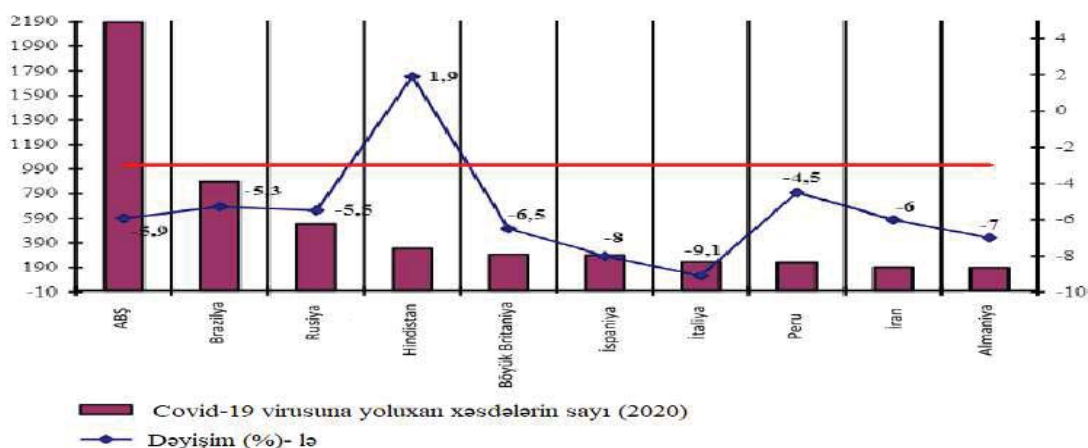
Mənbə: <https://markets.businessinsider.com/commodities/oil-price>

Planetdə virusun aşkar olunduğu 200-ə yaxın ölkə və ərazi var. Ən çox yoluxmuş insan ABŞ, Braziliya, Rusiya, Hindistan və Böyük Britaniyadadır (şəkil 2).

Bu ölkələrin iqtisadi inkişafının proqnozlaşdırılmasında böyük qeyri-müəyyənlik var. İqtisadi tənəzzülün dərinliyi bir çox amillərdən, o cümlədən pandemiyanın inkişafından, məhdudlaşdırıcı tədbirlərin müddəti və intensivliyindən, iqtisadi proseslərdəki mənfi dəyişikliklərdən, maliyyə bazarındakı dalğalanmalardan və insanların davranışındakı dəyişikliklərdən asılıdır (Соня Шах, 2020, c.48-70).

Pandemiya onun təsirini azaltmaq, həssas əhalini qorumaq və gələcəkdə oxşar hadisələrin qarşısını almaq və onlarla mübarizə aparmaq imkanlarını gücləndirmək üçün qlobal əməkdaşlıq da daxil olmaqla, səhiyyə və iqtisadi siyasət tədbirlərinə təcili ehtiyac olduğunu vurğuladı. İnkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar xüsusilə həssasdır və onlar üçün səhiyyə sistemlərini gücləndirmək, qeyri-rəsmi iqtisadiyyata və məhdud sosial təhlükəsizlik şəbəkələrinə müraciət etmək və cari böhrandan sonra güclü və dayanıqlı iqtisadi artımı təmin etmək üçün islahatlar həyata keçirmək çox vacibdir.

Şəkil 2. COVID-19-a yoluxma hallarının sayına və bu ölkələrin real ÜDM-də (ÜDM) proqnozlaşdırılan dəyişikliklərə görə lider ölkələr

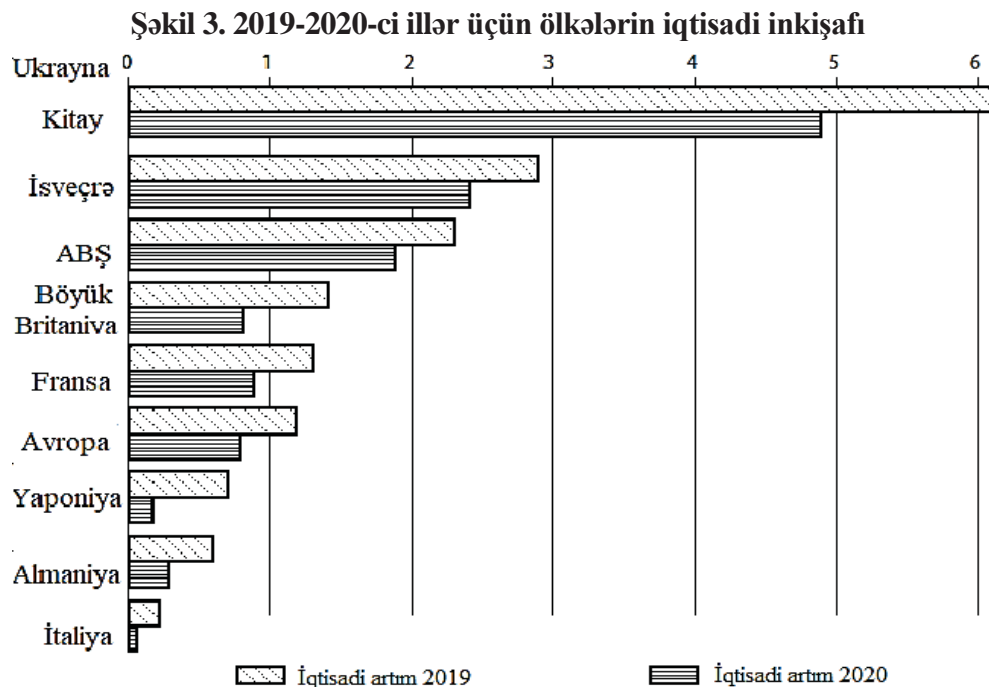
Mənbə: Statistika komitəsi, 2019

COVID-19 təkcə qlobal pandemiya və ictimai sağlamlıq böhranı deyil; qlobal iqtisadiyyata və maliyyə bazarlarına da ciddi təsir göstərmişdir. Gəlirlərin nəzərəcarpacaq dərəcədə azalması, işsizliyin artması, nəqliyyat, xidmət və istehsal sənayelərində fasilələr bir çox ölkələrdə həyata keçirilən xəstəliyin azaldılması tədbirlərinin nəticələrindəndir. Aydın oldu ki, dünyada hökumətlərin əksəriyyəti COVID-19-un sürətli yayılması risklərini lazımi səviyyədə qiymətləndirməyib və böhrana reaksiya verməkdə əsasən reaktiv olub. Xəstəlik epidemiyalarının yaxın gələcəkdə yox olma ehtimalı olmadığı üçün təkcə insanların həyatını xilas etmək deyil, həm də iqtisadi rifahı qorumaq üçün fəal beynəlxalq tədbirlər tələb olunur.

Ölkələrin iqtisadi inkişafı daha çox yeni ideyaların və texnoloji tərəqqinin yayılma tempini təyin edən sosial qarşılıqlı fəaliyyətdən asılıdır. Lakin şəxsiyyətlərə qarşılıqlı əlaqə də sürətlə yayıla bilən və iqtisadi artımı ləngidən xəstəliklərin yayılmasına kömək edir.

İdeyalar və mikroblar eyni mühitdə yayıldığı üçün hər şey son nəticədə epidemioloji şəraitdən asılıdır. Məsələn, infeksiyaların yayılma səviyyəsi aşağı olan ölkələr yüksək diffuziyaya malik sosial şəbəkələri inkişaf etdirmək ehtimalı daha yüksəkdir, çünki onlar texnologiyanı yaymaq və inkişafı stimullaşdırmaq üçün daha uyğundur. Və yoluxucu xəstəliklərin yüksək yayıldığı ölkələrdə, çox güman ki, aşağı diffuziya (yayılma) olan şəbəkələr yarana bilər, çünki insanları yalnız kommunikasiya vasitələrini məhdudlaşdırmaqla epidemiyalardan qorumaq olar. (J.Sachs, C. Kroll, G. Lafortune, G. Fuller, F. Woelm - 2020, 520 p).

Qeyd etdiyimiz kimi infeksiya təkcə ictimai sağlamlıq böhranına çevrilməyib, həm də qlobal iqtisadiyyata təsir edib. Məhsuldarlığın azalması, insan itkisi, biznesin bağlanması, ticarətin pozulması və turizm sənayesinin tənəzzülü səbəbindən bütün dünyada əhəmiyyətli iqtisadi təsirlər artıq baş verib. Yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının gözlənilən iqtisadi və sağlamlıq xərcləri haqqında kifayət qədər məlumat var, lakin dünya böyük epidemiyaların risklərini azaltmaq üçün qabaqlayıcı və hazırlıq tədbirlərinə lazımi sərmayə yatıra bilmədi. 2019-cu ildən fərqli olaraq 2020-ci ildə dünya iqtisadiyyatında kəskin zəifləmə nəzərə çarpmışdır (şəkil 3).

Mənbə: <https://www.stat.gov.az>

COVID-19 böhranının cəmiyyətə, iqtisadiyyata və həssas qruplara təsirlərinin qiymətləndirilməsi böhrandan çıxmaq üçün hökumətlərin və tərəfdaşların cavablarını məlumatlandırmaq və uyğunlaşdırmaq və heç kimin bu səydən geri qalmamasını təmin etmək üçün əsasdır (Richard Horton, 2020, 390 p.).

Təcili sosial-iqtisadi cavab tədbirləri olmasa, qlobal əzab daha da artacaq, gələcək illər üçün həyat və dolanışq vasitələri təhlükə altına düşəcək. Bu böhranda dərhal inkişaf reaksiyaları gələcəyə baxaraq həyata keçirilməlidir. Uzunmüddətli perspektivdə inkişaf trayektoriyalarına ölkələrin indi etdikləri seçimlər və aldıkları dəstək təsir edəcək.

COVID-19 pandemiyasının yaratdığı iqtisadi şok qaçılmaz olaraq 2008-2009-cu illərin qlobal maliyyə böhranı ilə müqayisələr aparır. Bu böhranların oxşar cəhətləri var, lakin fərqləri də var. 2008-2009-cu illərdə olduğu kimi, hökumətlər tənəzzülə qarşı çıxmaq və biznes, ev təsərrüfatlarına müvəqqəti gəlir dəstəyi göstərmək üçün yenidən pul və fiskal siyasətə müdaxilə etdilər. Lakin virusun yayılmasını yavaşlatmaq üçün tətbiq edilən hərəkət və sosial uzaqlaşma məhdudiyətləri görünməmiş haldır, çünki əmək bazarı, nəqliyyat sektoru və turizm biznesi birbaşa təsirlənir. Milli iqtisadiyyatın bütün sahələri, o cümlədən otellər və restoranlar bağlandı. Məhdudlaşdırıcı tədbirlər həm pərakəndə ticarətə, həm də istehsalə təsir etdi.

Bu şəraitdə dünya ticarəti göstəricilərini iki fərqli ssenari nöqtəyi-nəzərindən proqnozlaşdırmaq zəruri görünür:

1) ticarətin kəskin azalması, ardınca isə 2020-ci ilin sonundan etibarən bərpa ilə müşayiət olunan nisbətən optimist ssenari;

2) daha kəskin ilkin eniş və daha uzun və natamam bərpa ilə daha pessimist ssenari.

Optimist ssenariyə əsasən, bərpa ticarəti pandemiya əvvəlki tendensiyaya yaxınlaşdıracaq qədər sürətli olacaq, pessimist ssenari isə yalnız qismən bərpanı nəzərdə tutur. 2008-2009-cu illərin maliyyə böhranından sonra, qlobal ticarət heç vaxt əvvəlki tendensiyasına qayıtmayıb. Müəssisələr və istehlakçılar pandemiya müvəqqəti, birdəfəlik şok kimi baxırlarsa, böhran aradan qalxdıqdan sonra investisiya mallarına və davamlı istehlak mallarına xərclər əvvəlki səviyyələrdə bərpa oluna bilər. Digər tərəfdən, pandemiya epidemiyası uzanarsa, ev təsərrüfatları və müəssisələr daha ehtiyatlı olmalıdırlar (Məhəmməd Eldarov İlham, Nərmin Rzayeva Elxan 2020, s.46).

Pandemiya nəzarət altına alınarsa və qlobal ticarət yenidən genişlənməyə başlayarsa, əksər regionlar 2021-ci ildə optimist ssenaridə təxminən 21%, bədbin ssenaridə isə 24% artım qeyd edə bilər. Qeyri-müəyyənlik səviyyəsi çox yüksəkdir və tamamilə mümkündür ki, həm 2020, həm də 2021-ci illər üçün nəticələr bu proqnozlardan daha yüksək və ya aşağı ola bilər.

Nəticə

Araşdırmanın nəticələri göstərir ki, COVID-19 pandemiyasının yaratdığı iqtisadi böhran bütün dünya iqtisadiyyatına təsir edib. Hər bir ölkə birbaşa və ya dolayısı ilə koronavirusun öz maliyyə və iqtisadi sistemə mənfi təsirini yaşayacaq. Koronavirusun müddətindən asılı olaraq dünya ekspertləri və siyasətçiləri qlobal böhranın bir neçə ssenarisini nəzərdən keçirirlər:

1) 2020-ci ilin ikinci rübünə qədər koronavirus epidemiyalarının aradan qaldırılması şərti ilə: qlobal ÜDM-in artımı 2% (2,5% əvəzinə) olacaq;

2) 2020-ci ilin birinci yarısında koronavirus pandemiyasına qalib gəlmək mümkün olmadıqda, dünya iqtisadiyyatının artımı 1,5%-dən çox olmayacaq;

3) uzunmüddətli COVID-19 pandemiyası və xəstəliyin yayılması halında 2020-ci ilin II-III rübləri ərzində qlobal ÜDM-in 1,5% azalması.

Azərbaycana gəlicə, milli iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı iki ssenari də təklif olunub ki, bu da bu və ya digər şəkildə bir sıra sosial-iqtisadi göstəricilərin aşağı düşməsindən xəbər verir. Bununla belə, koronavirusun inkişafı ilə bağlı qeyri-müəyyənliyi nəzərə alaraq, həm bütövlükdə qlobal iqtisadiyyat, həm də ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatları üçün konkret rəqəmləri proqnozlaşdırmaq çətinidir.

Ədəbiyyat

1. Məhəmməd Eldarov İlham, Nərmin Rzayeva Elxan Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti: Məqalə “Çin İqtisadiyyatının “COVID-19” pandemiyasına qarşı mübarizəsi: İqtisadi tənəzzüldən inkişafa doğru”; Aprel 2020
2. Rasim Həsənov “Postpandemiya dövründə makroiqtisadi sabitliyin qorunması yolları” mövzusu üzrə hesabat Bakı – 2020

3. Debora MacKenzie, (2020), COVID-19 The Pandemic that Never Should Have Happened and How to Stop the Next One, Hachette Books 304 pages
4. Richard Horton, (2020), The COVID-19 catastrophe, Polity Books 390 pages.
5. Sustainable Development Report 2020: The Sustainable Development Goals and COVID-19
6. J. Sachs, G. Schmidt-Traub, C. Kroll, G. Lafortune, G. Fuller, and F. Woelm (2020), Cambridge University Press 520 pages,
7. Debora MacKenzie, (2020), COVID-19 The Pandemic that Never Should Have Happened and How to Stop the Next One, Hachette Books 304 pages
8. Richard Horton, (2020), The COVID-19 catastrophe, Polity Books 390 pages.
9. Sustainable Development Report 2020: The Sustainable Development Goals and COVID-19
10. Minchichova V.S. (2020), Coronavirus and prices on world markets (Russian) // "Invest-Foresight" : business magazine, March 11., p. 12-16
11. E.V. Merekina (2021), Methodological guide for the course "Finance" / "Financial markets" M. : Faculty of Economics of Moscow State University named after M. V. Lomonosov, 44 p.
12. <https://www.refinitiv.ru/blog/market-insights/vliyanie-koronavirusa-na-mirovuyu-ehkonomiku/>
13. [https://www.tadviser.ru/index.php/ Statya: Vliyanie_koronavirusa_COVID-19_na_ekonomiku_stran_mira.](https://www.tadviser.ru/index.php/Statya:Vliyanie_koronavirusa_COVID-19_na_ekonomiku_stran_mira)
14. <https://1economic.ru/lib/111375>

Rəyçi: dos. R. Nurəliyeva

Göndərib: 11.02.2022

Qəbul edilib: 14.03.2022